

Еμίνακο

Науковий щоквартальник
№1 (17) (січень-березень)
Том 1

Київ-Миколаїв
2017

УДК 94+327+930

Засновник видання:

Науково-дослідний центр «Лукомор'є» Інституту археології НАН України

Зареєстровано як друкований засіб масової інформації (Реєстраційне свідоцтво: КВ № 13415-2299Р)

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України з історичних наук (Наказ МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 року)

Головний редактор: *Олександр Тригуб*

Заступники головного редактора: *Ігор Кривошея, Віктор Погромський*

Відповідальний секретар: *Кирило Горбенко*

Редакційна колегія: Буйських А.В., д.і.н., ст. наук. співр. (Київ, Україна)
Гаврилюк Н.А., д.і.н., професор (Київ, Україна)
Гребенніков Ю.С., к.і.н., доцент (Миколаїв, Україна)
Гречка Д.С., к.і.н., ст. наук. співр. (Київ, Україна)
Димчик Рафал, доктор історії, ад'юнкт (Познань, Польща)
Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор (Київ, Україна)
Кривошея Ір.І., д.і.н., професор (Умань, Україна)
Кринко Є.Ф., д.і.н., професор (Ростов-на-Дону, Російська Федерація)
Михайлуца М.І., д.і.н., професор (Одеса, Україна)
Панковський В.Б., к.і.н., наук. співр. (Київ, Україна)
Симоненко О.В., д.і.н., професор (Київ, Україна)
Смирнов І.О., к.і.н., доцент (Миколаїв, Україна)
Тихонов А.К., д.і.н., професор (Володимир, Російська Федерація)
Тробські Мацей, доктор габілітований, професор (Ченстохова, Польща)
Шитюк М.М., д.і.н., професор (Миколаїв, Україна)
Шкляж Й.М., д.і.н., професор (Миколаїв, Україна)

Рецензенти:

Господаренко О.В., кандидат історичних наук, доцент (МНУ імені В. Сухомлинського)
Ігнатуша О.М., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)
Тодоров І.Я., доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет)

Адреса редакції:

54003, м. Миколаїв, площа Адміралтейська 1, Інститут історії, політології та права МНУ імені В. Сухомлинського, Науково-дослідний центр «Лукомор'є», **E-mail:** alextrigub@ukr.net

Дивіться наші статті на сторінках:

Офіційна сторінка в Інтернеті: <http://www.eminak.mksat.net>

Журнал індексується:

Системою РІНЦ (Російська Федерація) та розміщено у бібліотеці **e-LIBRARY.RU**
Наукометричною системою **Index Copernicus** (Республіка Польща) – ICV 2015: 40.07.
Наукометричною базою **Open Academic Journals Index** – Impact Factor OAJI: 0.201
Статті й анотації присутні у міжнародній бібліотечній базі **EBSCO Information Services** (EBSCO, США)

Емінак: науковий щоквартальник. – 2017. – № 1 (17) (січень-березень). – Т. 1. – 139 с.

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою НДЦ «Лукомор'є» (протокол № 2 від 09.02.2017 р.)

Статті подаються в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за достовірність фактів, імен і за граматичні та стилістичні помилки.

ISSN 1998-4634

© Автори статей, 2017

© Науково-дослідний центр «Лукомор'є», 2017

* **Емінак** (грец.) – за однією з версій, ім'я скіфського царя, що здійснював владу над Ольвією.

ЗМІСТ

Історія України

Непомятих Віталій	
Білгород Київський: питання виникнення	5
Мельничук Ігор	
Народження «Старої Європи»: князівські з'їзди, Статути та кодекси як політичні інструменти врегулювання криз (англійською)	11
Маслійчук Володимир	
Здобуття знань вихідцями з України у столичних імперських університетах (40-ві рр. XVIII ст. – 1764 р.)	15
Сердюк Ігор	
Діти в населенні Гетьманщини XVIII ст. (історико-демографічний аспект)	23
Безсмертна Юлія	
Life-cycle servants: характеристика поняття та відповідність реаліям Гетьманщини 60-х – 70-х рр. XVIII ст.	28
Бабкова Надія	
Символи гетьманської елекції та українсько-російські відносини 60-90-х рр. XVII ст.	34
Шеретюк Руслана, Стоколос Надія	
Набутки культурно-освітньої праці ордену піарів на Волині (кінець XVII – перша третина XIX ст.)	40
Іваніченко Лілія	
Розвиток легкої промисловості Одеси у XIX ст.	47
Ярцун Юлія	
Позиція духовенства Римо-католицької та Православної церков Київської губернії щодо Січневого повстання 1863-1864 рр.	55
Альошина Оксана	
Виникнення та діяльність Кременецького Свято-Миколаївського братства у другій половині XIX ст.	60
Биба Євгеній	
Дозвілля та розваги київської інтелігенції у другій половині XIX – початку XX ст.	65
Нагірняк Андрій	
Діяльність товариства студентів Львівської політехніки «Основа» (кінець XIX – початок XX ст.)	71
Крот Володимир	
Проблеми співпраці Михайла Грушевського з депутатами Першої думи	74
Срібняк Ігор	
Новітня «Запорізька Січ» на чужині (творення парамілітарних структур в українському таборі Раштат, 1916 р.)	80
Олійник Микола	
Боротьба із кримінальною злочинністю на Поділлі у роки НЕПу	86
Тарапон Оксана	
Морально-професійний рівень працівників преси як відображення ціннісної кризи у Радянській Україні 1920-1930-х рр.	91
Молоткіна Валентина	
Реформування системи цензурного нагляду за видавничою діяльністю в Україні 1930-х рр.	97
Єфимчук Наталія	
Сільські клуби Житомирської області в умовах повоєнного часу	102
Ляхно Олександр	
Репресивна політика органів влади щодо Спілки церков Євангельських християн-баптистів у СРСР упродовж 60-80-х років XX століття	107
Кононенко Валерій	
Релігійне життя євреїв Поділля у другій половині 1950-х – першій половині 1980-х рр.	113
Кожанов Андрій	
Становище преси українських національно-демократичних сил на півдні України (1989-1997 рр.)	118
Михайлов Володимир	
Культурно-просвітницька діяльність Крайових організацій НРУ на Півдні України наприкінці 1980-х – 1991 рр.	123

Сторінка рецензента

Лебеденко Олександр	
Анархістський епос степової України (рецензія на монографію В.А. Савченка <i>Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903-1929 рр.: історичний аспект та політична практика</i> . – К., 2017. – 445 с.	130
Поліщук Юрій	
Рецензія на монографію Чирка Богдана Володимировича <i>Німецька національна меншина в Україні: етно-політичні та соціально-економічні процеси в умовах радянської політичної системи (перша половина XX століття)</i> . Вид. 2-е, доповнене й розширене. – К.: АМУ, 2016. – 368 с.	133
Боряк Геннадій	
Учений, організатор сільськогосподарської дослідної справи, державотворець (рецензія на книгу: Вергунов В.А. <i>С.Л. Франкфурт та Україна (до 150-річчя від дня народження)</i> / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграрної науки, освіти та техніки. – К., 2016. – 260 с. – (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 95))	137

CONTENT

History of Ukraine

Nepomyaschkykh Vitaly	5
Belgorod Kyiv: origin issue	
Melnichuk Ihor	11
Birth of «Old Europe»: princely conventions, Regulations, regulation deeds and codes, as political instruments of crises settlement (in English)	
Maslychuk Volodymyr	15
Gaining knowledge students from Ukraine in the Russian Imperial universities (40 th years of XVIII cent. – 1764)	
Serdyuk Igor	23
The children in the population of Hetmanschyna in the XVIII th century (historical-demographic aspects)	
Bezsmertna Julia	28
Life-cycle servants: characteristics of the concept and conformity realities of Hetmanschyna in the 60's – 70's XVIII century	
Babkova Nadiya	34
Symbols of Hetman Election and Ukrainian-Russian Relations in the 60-90s of XVII centuries	
Sheretyuk Ruslana, Stokolos Nadija	40
The achievement of cultural and educational work of the order of Piarists in Volyn (the end of XVII – first third XIX centuries)	
Ivanichenko Lilija	47
The development of light industry Odessa in the XIX century	
Iartsun Iuliia	55
The position of the clergy of the Roman Catholic and Orthodox churches of Kiev province on January Uprising in 1863-1864	
Alioshyna Oksana	60
An origin and activity of Saint-Mykolayiv fraternity in Kremenech in the second half of XIX century	
Byba Eugen	65
Leisure and entertainment of the Kyiv intelligency in the second half of XIX – early XX century	
Nagirnyak Andrii	71
The activity of Lviv Polytechnic student's union 'Osnova' at the end of 19- at the beginning of 20th century	
Krot Volodymyr	74
Cooperation problems of Mykhailo Hrushevskyy with the deputies of the First Duma	
Sribnyak Ihor	80
The latest «Zaporizhian Sich» in foreign land (creation of paramilitary structures in Ukrainian camp Rastatt in 1916)	
Oliynyk Mykola	86
Combating Crime in Podillya Region during NEP	
Tarapon Oksana	91
Moral and professional level of the press as display value crisis in Soviet Ukraine in 1920-1930's	
Molotkina Valentyna	97
Reformation of censorship control system over the publishing activity in Ukraine in 1930s	
Yefymchuk Natalia	102
Village clubs of Zhytomyr region in terms of the post-war time	
Lakhno Olexander	107
The repressive policy of the authorities regarding the Union of Churches of Evangelical Christians-Baptists in the USSR for 60-80s of the XX century	
Kononenko Valeriy	113
Religious life of the Jews of Podillya in the second half of 1950s to the first half of 1980s	
Kozhanov Andrew	118
The position press of Ukrainian national-democratic forces in the South of Ukraine (1989-1997)	
Mihaylov Volodymyr	123
Cultural and educational activity of the PMU regional organizations in the South of Ukraine in the late of 1980s-1991	

Page of Reviewer

Lebedenko Olexander	130
Anarchist epic of Ukrainian Steppe (Book Review: V.A. Savchenko <i>Activities of anarchist organizations in Ukraine in 1903-1929: historical perspective and political practice.</i> – K., 2017. – 445 h.	
Polishchuk Yuri	133
Book Review: Chyrko Bohdan Volodymyrovych <i>The German National Minority in Ukraine: Ethno-political and Socio-economic Processes in the Soviet Political System (First Half of the Twentieth Century).</i> Second edition, enlarged and amplified. – K.: AMA, 2016. – 368 p.	
Boryak Hennadiy	137
The scientist, organizer of agricultural research affairs, statesman (Book Review: Verhunov V.A. <i>S.L. Frankfurt and Ukraine (to 150th Anniversary of the birth) / NAAS, NSAL, Institute of History of agricultural science, education and technology.</i> – K., 2016. – 260 p. – (Historical and bibliographic series «Agrarian Sciences of Ukraine in the people, documents, bibliography», Vol. 95))	

УДК 94 (477) «1906»

ПРОБЛЕМИ СПІВПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО З ДЕПУТАТАМИ ПЕРШОЇ ДУМИ

Володимир Крот

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
Україна, 39600, Полтавська область, м. Кременчук, вул. Першотравнева, 20
e-mail: krotvolodymyr@mail.ru

Михайло Грушевський належить до найбільш видатних постатей української історії ХХ ст. Його активна політична діяльність розпочалася у Галичині, яка входила тоді до Австро-Угорської імперії, ще у кінці ХІХ ст., продовжилася у Росії під час революційних подій 1905-1907 років, досягла свого апогею у період Української національної революції, коли він став на чолі Центральної Ради. Вчений, безперечно, справив значний вплив на формування української державної ідеї і по справедливості вважається будівничим нації.

На 2016 рік припадала 150 річниця з дня його народження, яка збіглася з 25 річницею відновлення незалежності України. У вивченні творчої спадщини вченого зроблено чимало, проте і до сьогоднішнього дня не написано фундаментальної політичної наукової біографії Великого Українця, не завершено 50-томне видання його праць. Деякі аспекти його життя залишаються малодослідженими. Один з них припадає на його діяльність під час роботи І Російської думи.

Науковці торкаються його лише фрагментарно. Зокрема, Сергій Плохий вказував з цього приводу, що «Грушевський поїхав до Петербургу, щойно депутати почали збиратися на відкриття першого російського парламенту, і там його відразу визнали неформальним, але беззаперечним лідером українського руху» [1, с. 68]. Американський дослідник українського походження Л. Винар, торкаючись діяльності М. Грушевського у Першій думі, вдало доповнював його спогадами соратників вченого Д. Дорошенка та О. Лотоцького, і при цьому вказував: «Думський період діяльності М. Грушевського вимагає основного дослідження» [2, с. 23].

В.І. Доморослий у своїй кандидатській дисертації, присвяченій діяльності Української парламентської громади у І та ІІ Державних думах, торкнувся ролі та місця М. Грушевського у роботі депутатів Першої думи. Автор оцінює роль М. Грушевського в УПГ як «громадського консультанта» [4, с. 17]. Як бачимо, думський період у біографії історика потребує більш ґрунтовного вивчення.

Мета даної статті – дослідити співпрацю вченого з депутатами від України у Першій думі. Ми спираємося на публіцистичну спадщину історика цього періоду, його листування, щоденник, мемуари як самого Грушевського, так і його колег.

Революційні події 1905 року у Петербурзі сколихнули всю Російську імперію. Вони означали початок буржуазної революції: «Захиталась земля і рушилися її основи. Бюрократично-поліційний автократизм, що здавався таким безнадійним ще кілька місяців тому, валиться на наших очах, і перспектива перестрою її на свободніших і раціональніших основах з сфери теорій і далеких можливостей переходить на першу чергу, притягуючи до себе увагу не тільки горожан Росії, а й усього цивілізованого світу» – писав з цього приводу М.С. Грушевський [5, с. 293].

На початку 1906 року у Росії пройшли вибори до Державної Думи. Вони відбувались в умовах репресій, арештів. Українські партії через свою нечисельність і неузгодженість дій не мали значного успіху на виборах. До того ж, найбільш радикальні і найсильніші з них, у тому числі «Спілка» та УСДРП, взагалі не висунули своїх кандидатів, вони стверджували, що соціалістична революція ще не закінчилась. Незважаючи на слабкість українських політичних партій, до Думи потрапила значна кількість свідомих українців. Всього від України було обрано 102 депутати. За партійною приналежністю вони поділялись таким чином: помірковані – 6; конституційні демократи – 36; демократичні реформісти – 2; автономісти – 4; трудовики – 28; соціал-демократи – 5; безпартійні та невідомо якої партії – 21. За соціальним статусом у Думі від України було: 24 поміщики; 26 представників міської інтелігенції; 42 селянина. За національним складом – 62 українця; 22 росіянина; 4 – єврея; 1 – німець [5, с. 423].

У Думі була створена Українська парламентська громада (УПГ). Вона нараховувала 45 депутатів. Головою її обрали адвоката і громадського діяча з Чернігівщини І. Шрага. Серед її активних членів були: В. Шемет і

П. Чижевський з Полтавщини; М. Біляшівський і барон Ф. Штейнгель від Києва; А. В'язлов від Волині. Свою появу УПГ заманіфестувала «Декларацією», в якій зазначалось: «250 літ тому, як український народ поєднався з Московською державою, на умовах, що він сам через своїх виборних людей порядкуватиме на своїй землі і буде незалежним від Москви. Але Московський уряд незабаром почав ламати ті умови. Він потроху одібрав права українського народу, забрав його землю і пороздавав своїм чиновникам, воєводам та козацькій старшині. Далі він почав обмосковлювати українців, примушував покинути їх рідну мову, звичаї. Отже, через це в Росії треба завести вільне життя: земля – селянам; восьмигодинний робочий день, загальнолюдські свободи» [6, арк. 2-3].

Як бачимо, вищеподана декларація відображала прагнення широких верств українського народу. УПГ складала депутати різних політичних поглядів, за соціальним статусом і національною приналежністю, але їх об'єднувало бажання поліпшити становище України. Більшість інтелігенції УПГ належало до партії кадетів, а значне число селян – до фракції «трудовиків». Тому, незважаючи на спільну національну платформу, консолідувати таку різноманітну парламентську громаду було нелегко. Це завдання взяв на себе М. Грушевський.

Приїзд історика до російської столиці мав велике значення для українських депутатів Першої Думи. Як зазначав свідок і учасник тих подій історик Д. Дорошенко: «Грушевський уважався всіма нами за провідника українського національного руху в Росії. Його великі наукові й громадські заслуги, його надзвичайний організаторський талент створили йому великий авторитет і глибоку пошану. Він був у наших очах символом всеукраїнського єднання, його слово було для нас за тих часів законом. Він був саме в розквіті своїх сил, повний енергії і широких планів. З прибуттям Грушевського до Петербургу всі підпорядкувалися йому беззастережно, і він став ідейним провідником як редакції «Украинского вестника», так і Української парламентської громади» [7, с. 83].

13 травня 1906 року М.С. Грушевський вперше з'явився на засіданні УПГ. Зустрінутий гучними оплесками, він «від імені товаришів письменників-галицьких і культурних діячів привітав послів і земляків, які працюють тут, щоб здобути кращу будучину України» [8]. На першому зібранні М.С. Грушевський разом з депутатами обговорювали постулати української автономії. Це була, по суті, основа, на якій

об'єднувались українські послы різних напрямків. Більшість в Українській парламентській групі становили селяни, серед яких, на думку М. Грушевського, були «справді одиниці дуже інтелігентні і свідомі, але більшість попало в послы зовсім випадково і тільки тут присвоює собі перші початки політичної освіти» [9, с. 350]. Подібні зібрання стали своєрідною школою для селян. М. Грушевському вдалося знайти спільну мову з ними. Вченого дуже радувало те, що серед депутатів-селян було чимало свідомих українців, які готові боронити наші національні постулати.

Низка публіцистичних статей історика присвячені діяльності Першої російської думи. В одній з них М. Грушевський подав загальну характеристику новоствореному російському парламенту. Він мав нараховувати 600 депутатів, але насправді їх було представлено на момент початку її роботи близько 450. Історик відмітив «розмірно молодий вік послів», тільки 15% з них старші 50 років, майже половина з них – 47% – молодші 40 років. З цього приводу М. Грушевський зауважував: «Опозиційний, революційний рух виніс наперед людей молодших, що становили головні кадри сеї опозиції, і особливо се помітно серед депутатів селянських і робітницьких: середній вік в трудовій групі 35 літ...». І це незважаючи на виборчий закон, який дозволяв обирати людей не молодших 25 років [9, с. 349].

Торкаючись національного складу думи, М. Грушевський вказав, що 60% депутатів представлені великоросами, хоча на них припадало менше половини населення імперії. Звернув увагу історик і на непропорційне представництво поляків, яких він назвав другою неофіційною народністю у державі. Вони становили 11% депутатів думи, у той час як на польську народність припадало 8% від загальної кількості населення Російської імперії. Що стосується українців, то до нашої народності приналежало лише 14%, проти 19% за офіційним переписом. «Але в дійсності українців в палаті ще менше, – наголошує вчений, – бо хоч окрім тих 62, мусить бути між послами, ще більше тожє малоросів, в дійсності вони українці тільки походженням» [10, с. 354]. Загальне враження історика про думу було те, що вона виявилася кращою, ніж на неї сподівалися.

М. Грушевський подав загальну характеристику депутатів, що приєдналися до Української парламентської громади. Серед них він виокремив нечисленну групу з інтелігенції «з виробленими українськими переконаннями». До них він зарахував чернігівського адвоката

І. Шрага, земського діяча з Полтавщини П. Чижевського, лубенського поміщика Володимира Шемета, історика мистецтва Миколу Біляшівського. Далі виокремив групу інтелектуальців, яка була пов'язана з російськими ліберальними організаціями. Вони, в основному, належали до конституційно-демократичної партії, «почувалися, однак, до обов'язку бути членами української групи як репрезентанти українських країв». До них історик зарахував відомого соціолога М. Ковалевського, громадських діячів з Полтавщини – Присецького, з Київщини – Здановського, Шольпа і барона Штенгеля – поміщика з Волині, земського діяча з Чернігівщини – Свечина. Другу, значно більшу частину УПГ, становили селяни з Полтавщини, Чернігівщини та Поділля.

Приємне враження на нього справив посол з Чернігівщини Тарасенко, Зубченко з Київщини, Онацький з Полтавщини й інші. Як зазначав М.С. Грушевський: «...українське селянство показує таку величезну – як на обставину свого життя – силу інтелектуальності, політичного і суспільного розуміння, горожанського виховання, що повинно розвіяти всякі песимістичні гадки щодо будучності російської України в ліпших конституційних обставинах» [9, с. 351].

Питання самоуправління України було на той час головним для М. Грушевського. Разом з послами він готував декларацію про автономію України, яку мали намір виголосити у думі. Серед його найближчих соратників у цей час були депутати І. Шрага, В. Шемет. Їх він часто згадує у своєму щоденнику, зокрема від 30 травня 1906 р. вчений записав: що ввечері були у нас, збиралися правити Декларацію (Шрага, Шемет, Русова, Синявський). Про тісну співпрацю М.С. Грушевського з депутатами Першої думи свідчить і лист Д. Дорошенко від 8.VI.1906 р., де він писав, «що в суботу о 12 годині буде скликана в Думі Українська парламентська фракція і будуть запрошені самі послы, а з не послів тільки Ви та добродії Лотоцький, Русова, Стебницький... А послы будуть усі, зайду увечері повідомлю Вас про подобиці» [11, арк. 16].

Виступаючи на засіданнях Української парламентської фракції, М.С. Грушевський постійно наголошував на важливості саме національно-територіальної автономії. «У нас штучний поділ на губернії, – зазначав вчений, – зробив те, що в Чернігівщині, Вороніжчині та інших країнах поруч з українськими повітами є повіти московські. Якщо буде крайова автономія, то в справах шкільних, судових та інших може виникнути багато непорозумінь. Націо-

нальна більшість буде намагатись завести по школах, наприклад, свою мову, а меншість противитиметься. Для нас такі суперечки можуть мати велику вагу, і ми, щоб забезпечити свої інтереси, повинні стояти на ґрунті автономії національно-територіальної» [12].

Більш детально свої погляди на федеративний устрій Росії М.С. Грушевський виклав у статті «Національне питання і автономія». Звертаючись до російської громадськості, вчений зазначав, що «не можна зберегти повної свободи для себе, обмежуючи чужу свободу, і тюремщик такий же невольник своєї тюрми, як і посаджений в неї в'язень». Єдиним раціональним шляхом вирішення національного питання в Росії, на думку М.С. Грушевського, є «децентралізація держави і організація самоуправління в національних територіях, визначених національними кордонами» [13, с. 417]. Дуже важливо те, що вчений вимагав запровадження автономії для всіх народів Росії. Так як в той час деякі російські ліберали погоджувались на самоуправління Польщі і Фінляндії, але були проти автономії України. З цього приводу М.С. Грушевський вказував: «немає зовсім ніяких розумних і справедливих засад робити вибір між народностями, вимагати від них будь-якої культурної і історичної метрики, або обумовлювати надання національної автономії особливим напруженням національних устремлінь, яке стає небезпечним для держави» [13, с. 416].

Прагнення М.С. Грушевського не знаходили підтримки і співчуття серед російських лібералів, тому він звертав свій погляд до представників інших поневолених царатом народів, які виступали з аналогічними вимогами. Михайло Сергійович налагоджує співпрацю з діячами литовського та білоруського національно-визвольних рухів. Це підтверджують короткі відомості М. Грушевського, зроблені Київським губернським жандармським управлінням. У них зазначалось: «В червні того ж року (1906) Грушевський розчаровується в життєздатності українських організацій [Українська парламентська група і Український клуб] в столиці, і вітає в пресі утворення в Петрограді «Союзу автономістів-федералістів» і парламентської фракції автономістів в Думі» [14, арк. 47]. Сам М.С. Грушевський підтверджує у своїх записках, що він започаткував співробітництво з представниками литовського та білоруського рухів: «Під час першої Державної Думи я був в Петрограді. В першій Державній Думі була фракція автономістів-федералістів. Я був на засіданні цієї групи один раз. Тумас

був редактором, або співробітником газети «Вильнюс», Сметана також був членом редакції, Луцкевич був співробітником білоруської газети «Наша нива». Це були мої знайомі і люди, освідомлені в литовських і білоруських руках. Я змовився з ними в тому, щоб спільно т. є. українцям, литовцям, білорусам вести опозицію проти поляків і їх претензій» [14, арк. 48]. Дане свідчення зроблене М. Грушевським під час допиту у Лук'янівській в'язниці у 1914 році. Тому природно, що він замовчував справжню мету співпраці представників трьох пригноблених народів. Започаткований М. Грушевським зв'язок між українським, литовським і білоруським рухами продовжився і після розгону Першої думи.

Не менш важливим від національного питання М.С. Грушевський вважав вирішення аграрної справи, яка набирала особливої ваги ще й тому, що більшість Української парламентської фракції становили селяни. І ніхто не був зацікавлений більш всього у його вирішенні, як український народ. За твердженням М.С. Грушевського: «До мотивів загальнодемократичного характеру тут з надзвичайною силою прилучається мотив національний» [15, с. 363].

Тому, на думку вченого, справедливе вирішення земельного питання «віддасть українському народові – нації зароблене, заграбоване від нього, отже буде тим виглажена до певної міри, одна з історичних кривд, завдана йому, буде сповнений акт історичної справедливості супроти нього» [15, с. 364].

Аграрне питання М.С. Грушевський дуже тісно пов'язував з національним. Його, на думку вченого, треба було вирішувати поетапно. Спочатку дума повинна прийняти загальноімперський закон про вимушене відчуження в інтересах землеробських класів всякого роду земельних надлишків, чи то за викуп, чи без нього. Потім з них створюється земельний фонд, з якого селяни будуть отримувати у користування земельні наділи. На місцях мали бути запроваджені земельні комітети, які, враховуючи чинники економічні, етнографічні, почали б попередню роботу по обміру земель. «Не можна дозволити загальноімперського земельного фонду, бо це посилить централізацію держави», – вказував М.С. Грушевський [15, с. 364].

Вирішувати аграрне питання треба паралельно з децентралізацією держави на принципах обласної та національно-територіальної автономії. Вчений намагався переконати селян, що тільки при запровадженні федеративного устрою можливе справедливе його вирішення.

Поряд з активною політичною діяльністю у Петербурзі М.С. Грушевський не покидав і видавничу справу. Він брав активну участь у редагуванні часопису «Украинский вестник», який почав виходити з 21 травня 1906 року, де було опубліковано більшість його статей цього періоду. Крім історика, до редакції журналу входили професор Овсянников-Куликовський, статист О. Русов. Пояснюючи головну мету видання, вони зазначали: «Украинский вестник» присвячується інтересам українського народу і виясненню його політичних, соціально-економічних потреб у спільному ході перебування державного ладу у Росії. Розуміння волі національної органічно увиходить у розуміння волі взагалі, політичної волі нема там, де нема гарантії волі національності. Соціальне та культурне відродження Російської держави нерозривно зв'язано з повним розвитком соціальних і культурних сил народів, що в її склад увиходять» [15, с. 364].

Окрім цього, часопис розробляв і теоретичні питання, важливі для національної справи зокрема. Він виходив російською мовою і мав мету залучати українців, які не читають рідною мовою до національного руху. Д. Дорошенко, оцінюючи видавничу діяльність Михайла Сергійовича, зазначав з цього приводу: «Грушевський виявився в повнім блиску. Він з'єднав навколо «Украинского вестника» цілий ряд нових визначних сил і всій роботі редакції надав більш систематичного й широкого характеру. Тижневі збори редакції з його участю здобули особливий інтерес, і недурно покійний О. Русов узявся сам проводити протоколи тих зборів, щоб зберегти їх для потомків. На тих зборах, пам'ятаю, з'явився й одинокий член Державної Ради верхньої палати українець Д. Багалій» [7, с. 83-84].

За період свого перебування у Петербурзі М. Грушевський намагався консолідувати українських депутатів Першої думи, але зробити це було важко у тодішніх умовах. Адже, українська фракція складалась з різних людей, тут були і селяни, і поміщики. Не сприяло єднанню депутатів і те, що більшість з них були обрані від російських партій. За півтора місяця своєї діяльності українські депутати не встигли виробити якусь спільну програму, не заманіфестували перед світом національні вимоги українського народу. Така Декларація була вже готова, але розгін думи перешкодив її виголосити. Однак, діяльність М. Грушевського й українських депутатів Першої думи не була даремною. Вона виявила, що між українським народом чимало національно-свідомих обранців. М.С. Грушевський робив висновок з невдач і по-

милок часів Першої думи. Він не перекладав всієї вини на депутатів. «Трудно докоряють людям, що вони не стали вище своїх обставин, особливо, коли як в данім разі – вони не мали відповідної помочі, ані від своєї суспільності, ані зі сторони преси, а проти себе мали неприхильний до всяких національних організацій і постулатів настроїв більшості думи, що вважали національну справу за питання, не на часі» [18, с. 109].

Позбувся М.С. Грушевський і ілюзії щодо щирої допомоги чи навіть співчуття українському рухові з боку російських ліберальних чи революційних партій. Звичайно, розгін Першої думи був тяжким ударом для всіх свідомих українців. Однак, сам факт існування української фракції мав велике значення, «...він показав світові «що руській народ не моноліт», як запевняли москалі, а існує український народ, що домагається прав на самостійне культурне життя. А для нас цей факт мав величезне агітаційне значення, як серед обмосковленої інтелігенції, так і серед несвідомих селян, бо всім показав, що українці вважають себе окремою нацією» – писав з цього приводу Є. Чикаленко [19, с. 324].

З невдач української фракції Першої думи М.С. Грушевський виніс «само собою зрозумілу аксіому, що чисто політична національна робота майже неможлива, коли вона не опирається на роботу культурну, що без добре поставленої преси, популярних видань, інформаційних публікацій і організаційного, систематичного знайомства своїх і чужих з нашими змаганнями і завданнями неможлива чисто політична агітація, неможливий успіх ні в організації, ні в здійсненні своїх постулатів... для сього треба мати ліпшу і сильнішу пресу, сильніші й чисельніші просвітні і культурні організації, а перед усім сильний організаційний дух, ніж який ми бачили» [18, с. 110].

Час перебування М.С. Грушевського у Петербурзі та його співпраці з українськими депутатами Першої думи став важливою віхою у житті вченого. Він був, по суті, ідеологічним натхненником видання «Украинского вестника», в статтях, написаних до цього часопису, історик повторив свою аргументацію стосовно перебування Росії з імперії у федерацію на базі національно-територіальної автономії. М. Грушевський також вміло пов'язав селянський рух з національним питанням. За час роботи Першої думи він підготував Декларацію української автономії, налагодив зв'язки з впливовим кадетом

М. Ковалевським, з економістом М. Туган-Барановським, тісно співпрацював з академіком О. Шахматовим, про що свідчать записи у щоденнику вченого. Не без участі М.С. Грушевського при Першій думі була заснована Спілка автономістів-федералістів, куди ввійшли прибалти, поляки, мусульмани. Новостворена організація стояла на платформі децентралізації Росії, пропорційного представництва та вільного розвитку для всіх народів імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Плохий С. Великий переділ. Незвичайна історія М. Грушевського. Авторизований переклад з англійської / С. Плохий. – К.: Критика, 2006. – 600 с.
2. Винар Л. Автобіографія М. Грушевського з 1906 і 1926 років, як джерело до вивчення його життя і творчості / Л. Винар. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1974. – 136 с.
3. Доморослий В.І. Діяльність Української парламентської громади в I та II Державних Думах (1906-1907): автореф.... к. іст. н. / В.І. Доморослий. – К., 1994. – 18 с.
4. Грушевський М. Українство і питання дня в Росії // Грушевський М.С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П. Сохань – Л.: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – С. 293-300.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2-х т. – Т. 2 / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1995. – 608 с.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, ф. XII, оп. 1, спр. 700.
7. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901-1914 роки): науково-популярне видання / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 272 с.
8. Громадська думка. – 1906. – 18 травня.
9. Грушевський М. У українських послів Російської Думи // Грушевський М.С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П. Сохань – Л.: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – С. 348-352.
10. Грушевський М. З Державної Думи. З вражень і помічень // Грушевський М.С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П. Сохань – Л.: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – С. 353-358.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК), ф. 1235, оп. 1, спр. 25.
12. Збори Української парламентської громади // Громадська думка. – 1906. – 6 червня.
13. Грушевський М. Дума і національне питання // Грушевський М.С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П. Сохань – Л.: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – С. 359-362.
14. ЦДІАК, ф. 274, оп. 1, спр. 3321.
15. Грушевський М. Аграрне питання // Грушевський М.С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П. Сохань – Л.: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – С. 364-368.
16. Грушевський М.С. Вопрос дня // Украинский вестник. – 1906. – № 2. – С. 81-84.
17. Листи М. Грушевського до І. Франка / упор. Г. Бурлака // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / упор., підгот. текст, комент. та приміт.: А.П. Демиденко; вступ. слово: Л.М. Кравчук; післямова: Ф.П. Шевченко. – К.: Веселка, 1992. – 551 с.
18. Грушевський М.С. Після Думи // Грушевський М.С. Твори у 50 т./ редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П. Сохань – Л.: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – С. 369-372.
19. Чикаленко Є.Х. Зібрання творів: у 7 т. – Т. 1: Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. / Є.Х. Чикаленко. – К.: ТОВ «Рада», 2003. – 432 с.

Крот Володимир *Проблеми співпраці Михайла Грушевського з депутатами Першої думи*

У статті розглядається політична діяльність М. Грушевського під час роботи Першої думи. Відзначено його позитивний

вплив на представників селянства. Проаналізовані публіцистичні статті вченого, що торкаються цього періоду. Наголошено на співпраці історика з представниками ліберального крила російського парламенту.

Ключові слова: депутати, фракція, дума, автономія, селяни, федерація

Крот Владимир Проблемы сотрудничества Михаила Грушевского с депутатами Первой думы

В статье рассматривается политическая деятельность М. Грушевского во время работы Первой думы. Отмечено его позитивное влияние на представителей крестьянства. Проанализированы публицистические статьи ученого, в которых отражен этот период. Указано на сотрудничество с представителями либерального крыла парламента.

Ключевые слова: депутаты, фракция, дума, автономия, крестьяне, федерация

Krot Volodymyr Cooperation problems of Mykhailo Hrushevskiyi with the deputies of the First Duma

The article deals with political activity of Mykhailo Hrushevskiyi during the First Duma functioning. The deputies which had been elected to Parliament from the Ukrainian provinces are analyzed. Special attention is paid to the representatives of Ukrainian parliamentary community that had emerged at that time. The most striking representatives of the community are characterized. Positive influence of the historian on the deputies from the Ukrainian peasantry is noted. The scientist's publicistic articles concerning the Duma period are analyzed. His views on solving the agrarian problem are expressed. Publishing activity of the scientist in the magazine «Ukrainskii vestnik» is characterized. The historian's cooperation with Russian parliament national democrats is emphasized. His contacts with representatives of the Lithuanian and Belarusian national movement are pointed out. The importance of the Duma period for the further political activity of the scientist is underscored.

Keywords: deputies, faction, Duma, autonomy, peasants, federation

Рецензенти:

Димчик Рафал, доктор історії, ад'юнкт

Кривошея І.І., к.і.н., професор

Надійшла до редакції 10.01.2017 р.